

УДК.327.51(55)"XXI"

<http://doi.org/10.46869/2707-6776-2024-28-9>

Пророченко Н.О.

<https://orcid.org/0000-0002-9503-1197>

Охріменко М.А.

<https://orcid.org/0000-0001-9874-9535>

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ІРАНУ У XXI СТ.: ПОСИЛЕННЯ ЕКСПАНСІОНІСТСЬКИХ ТЕНДЕНЦІЙ

Дослідження містить аналіз зовнішньої політики Ісламської Республіки Іран у XXI ст. Звертається увага на економічний і військово-політичний потенціал Ірану, вплив шіїтської ідеологічної доктрини на іранський зовнішньополітичний курс. У статті представлено характеристику інструментів реалізації контролю і впливу Ірану на держави Близькосхідного регіону (Ірак, Сирія, Ліван, Баїрейн, Саудівська Аравія, Кувейт, Ємен) і політичні ісламістські угруповання (іракські Бадр, Катаїб Хезболла, Хашд аль-Шаабі, ліванську Хезболла, палестинські ХАМАС і Ісламський джихад, єменських хуситів, ін.). Аналізується ефективність використання Іраном методів «м'якої сили» для поширення свого впливу у мусульманських державах. Відзначено дестабілізуючу роль Ірану в регіоні Близького Сходу під час подій «арабської весни».

Аналізується інтенсифікація відносин Ірану з КНР і РФ, які досягли рівня стратегічного партнерства і які посилилися після повномасштабного вторгнення Росії в Україну, коли набула очевидних контурів вісь Іран–Китай–Росія. Заради реалізації експансіоністських амбіцій іранська влада пожертвувала конструктивними відносинами з Україною, надаючи відверту військову допомогу РФ – використання іранської зброї (як дрони-камікадзе «Шахед») є доведеним фактом. Причетність іранського режиму до підтримки злочинної війни Росії проти України призвела до розриву дипломатичних відносин між Україною та ІРІ, до погіршення іміджу Ірану на міжнародній арені.

Визначено, що завдяки посиленню свого впливу на Близькому Сході Іран збільшив свою геополітичну вагу, але держави, що знаходяться під впливом Ірану, позбавлені внутрішньої стабільності, зазнають соціального і економічного занепаду.

Ключові слова: *Іран, зовнішня політика Ірану, шіїтські політичні угруповання, Близький Схід.*

З початку XXI ст. ми спостерігаємо зростання експансіонізму у зовнішній політиці Ірану як засобу збільшення впливу на регіональні і глобальні процеси. Це обумовлюється поєднанням кількох факторів – релігійною ісламістською ідеологією, потенціалом країни і динамікою регіональних і глобальних змін. Фізичні розміри Ірану (у 75 разів більше Ізраїлю, у 4 рази більше Німеччини, у 2,7 рази більше України), його геостратегічне положення, великі природні ресурси, власний ВПК, володіння ядерними технологіями обумовлюють причетність до впливу на низку глобальних проблем, як ісламські політичні рухи, питання енергетичної безпеки, розповсюдження ядерної зброї тощо. Територія Ірану має значний транзитний потенціал оскільки поєднує Закавказзя, Центральну Азію, Близький Схід та Південну Азію, має вихід до

морських комунікацій: Каспійського моря, Індійського океану (Аравійське море), Оманської та Перської заток. Іран володіє значними енергетичними багатствами: йому належить 11% світових запасів нафти та 16% світових запасів газу (II місце у світі) [1].

Метою дослідження є системний опис основних напрямів, процесів трансформації та поточних результатів зовнішньої політики Ірану у XXI ст.

Актуальність даного дослідження ми вбачаємо в тому, що зростаючий військово-політичний потенціал Ірану у поєднанні з експансіоністським характером зовнішньої політики країни призводить до зростання іранського впливу на регіональні і глобальні процеси і носить дестабілізуючий характер.

Іранський фактор суттєво вплинув і на боротьбу українського народу проти російської агресії, а тому потребує ретельного моніторингу і аналізу.

Дана проблематика, в силу своєї актуальності, досліджується науковцями, розглядається експертами, політиками та висвітлюється у ЗМІ в усьому світі. У вітчизняній політології і аналітичній публіцистиці ця тематика присутня у роботах В.О. Шведа [2; 3], О.А. Коппель [4], Я.І. Завади [5; 6], В.Д. Бондаренко [7], ін. Серед іноземних авторів зазначимо роботи Ширін Т. Хантера [8] і Діліпа Хіро [9], дослідників аналітичних центрів European Strategic Intelligence and Security Center, Wilson Center, The Washington Institute for Near East Policy та ін, результати роботи яких були використані у цій статті. Водночас, розгляд публікацій, присвячених дослідженню порушеної нами проблематики, дозволяє стверджувати, що вона потребує подальшого вивчення.

Сучасний Іран накопичує військову потужність, яка стимулює подальшу мілітаризацію іранської зовнішньої політики. Відповідно до рейтингу Power Index від Global Fire power за 2024 р., іранські збройні сили займають 14 місце [10]. Зокрема за останні 30 років Іран побудував власну ракетобудівну інфраструктуру, і володіє найбільшим і найрізноманітнішим арсеналом балістичних ракет на Близькому Сході [11]. Створено цілу лінійку ракет різних типів, зокрема балістичних середнього радіусу дії. У 2020 р. після вбивства очільника спецпідрозділу «Аль-Кудс» генерала К. Сулеймані Іран випустив 15 балістичних ракет по військовим базам Іраку, де були дислоковані американські військові, в результаті було поранено більше сотні людей [12]. 8 січня 2020 р. іранськими силами ППО було збито український пасажирський літак компанії МАУ. Жертвами катастрофи стали 176 осіб з 6 країн, зокрема 11 українців. Іран визнав це «людською помилкою» і відкинув звинувачення у своїй винуватості. Офіс генерального прокурора України відкрив кримінальне впровадження. Розвивається іранська космічна галузь у 2009 р. запущений супутник іранського виробництва «Омід», у 2011 р. – супутник «Рассад 1», у 2020 р. – перший воєнний супутник «Нур». Очевидним є зростання технічних можливостей і амбіцій Ісламської республіки.

Тегеран активно демонструє свою військову готовність, проводячи масштабні військові навчання на суші, в повітрі і на морі. Наприклад, 28 липня

2020 р. підрозділи Корпусу вартових ісламської революції (КВІР) випустили ракети по макету авіаносця США поблизу Ормузької протоки під час навчань. 10-12 вересня 2020 р. і 7-9 листопада 2021 р. сухопутні війська, війська ППО, ВПС та ВМФ взяли участь у щорічних військових навчаннях навколо Ормузької протоки, Оманського моря та північної частини Індійського океану. Іран випробував крилаті ракети, зенітні ракети та чотири типи безпілотників. 15 січня 2021 р. КВІР запустив балістичні ракети і дрони-бомбардувальники по базах умовного супротивника під час навчань. 30 грудня 2022 р. – 2 січня 2023 р. сухопутні війська, війська ППО, ВПС та ВМФ провели навчання, які включали атаку дрона-смертника на військово-морську базу, створену на зразок ізраїльської військово-морської бази в Ейлаті. 17 січня 2023 р. ВМС КВІР провели навчання в Перській затоці з використанням крилатих ракет, дронів-бомбардувальників та гелікоптерів [13].

У 2005 р. Іран інтенсифікував розвиток ядерної програми. Президентом М. Ахмедінежадом було заявлено про створення інфраструктури повного ядерного паливного циклу. Іран є підписантом Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ) з 1968 р. і розвивав атомну енергетику з часів шахського режиму, але після ісламської революції ця програма була призупинена через відмову країн, що володіли ядерними технологіями, здійснювати співпрацю з Іраном. Тепер Тегеран реалізував створення заводу зі збагачення урану (м. Нетензе), виробництво важкої води (м. Арак), підземного ядерного об'єкту Форду. Перспектива появи у Ірану ядерної зброї призвела до консолідації багатьох країн, передусім Європи та Близького Сходу, навколо ідеї стримування ядерних прагнень Ірану шляхом санкційного тиску. З метою ліквідації загрози виконанню ДНЯЗ за рішенням Ради Безпеки ООН щодо Ірану були введені санкції. Вони відчутно вдарили по іранській економіці, призвели до вичерпання фінансових резервів і підштовхнули Іран до переговорів. 14 липня 2015 р. між Ісламською республікою Іран (ІРІ) і «шісткою» міжнародних посередників (США, Росія, Китай, Велика Британія, Франція, Німеччина) було підписано «Спільний комплексний план дій» (СКПД) з врегулювання питання щодо іранської ядерної програми. У січні 2016 р. було розпочато процес зняття з Ірану санкцій, відповідно до СКПД. Проте, у 2018 р. адміністрація президента США Д. Трампа вийшла з угоди. Переговори відновилися при адміністрації Дж. Байдена у листопаді 2021 р. але не демонструють прогресу. Іран продовжує шантажувати світове співтовариство погрозами оволодіння ядерною зброєю.

Концепція зовнішньої політики ІРІ базується на ідеях ісламської революції і, водночас, зазнає певного коригування під впливом внутрішньополітичних процесів, регіональних та глобальних трансформацій.

Домінуючою в системі влади є релігійна складова, що забезпечується принципом «велайят-е факіх», автором якого виступив лідер революції і перший очільник Ірану імам Р. Хомейні, згідно якого вищим керівником

держави оголошується релігійна особа – Духовний лідер (рахбар, з 1989 р. дотепер – Алі Хаменеї) (ст. 110) [14]. У його компетенції – визначення головних напрямів розвитку країни, особливо питання релігії та ідеології, контроль діяльності усіх гілок влади. За конституцією рахбар також є головнокомандувачем збройних сил, призначає на вищі державні посади, має широкі можливості для управління і політичної мобілізації населення. Його розпорядження, які мають перевагу перед будь-якими іншими органами влади.

У формуванні і реалізації зовнішньої політики в Ірані беруть участь Вища рада національної безпеки, меджліс, який ратифікує всі міжнародні угоди, Наглядова рада, яка може заветувати будь-яке рішення парламенту, Рада доцільності. Також впливовим є Корпус вартових ісламської революції (КВІР) і його спеціальний підрозділ «Аль-Кудс», що за даними західних ЗМІ [1], складається з восьми управлінь, які відповідають на певний регіон світу, а саме: країни Заходу (США та Європа); Ірак; Афганістан, Пакистан та Індія; Палестина, Ліван та Йорданія; Туреччина; Північна Африка (включаючи Єгипет та Судан); Аравійський півострів і колишні радянські республіки. Через Аль-Кудс сотні мільйонів доларів розподіляються у вигляді зброї, обладнання, інструкторів між організаціями, які знаходяться в фарватері іранської політики.

Ісламська революція 1979 р. і проголошення в Ірані ісламської республіки мало надзвичайний резонанс в мусульманському світі. Це підштовхнуло іранських мул до ідеї експорту свого революційного проекту з метою створення множини ісламських держав, які об'єднуються в конфедерацію – прообраз халіфату. В Конституції Ірану зазначено, що зовнішня політика країни розробляється: «На основі критеріїв ісламу, братерської прихильності всім мусульманам та беззастережної підтримки знедолених світу» (п. 16, ст. 3) [14]. Іслам був перетворений на інструментальний елемент зовнішньої політики. Іранські очільники намагалися надихнути на ісламське відродження населення інших мусульманських країн, пропагуючи «мусульманську єдність». Проте, підтримував він перед усім шийтські групи в Лівані, Іраку, Афганістані, Бахреїні, Пакистані. Політичні сунітські рухи («Брати-мусульмани», ХАМАС) захоплювались успіхом Р. Хомейні, але не приймали беззастережно іранське лідерство.

Однією з перешкод була шийтська версія ісламу, яка є офіційною релігією Ірану. Населення країни в релігійному відношенні досить одноманітне – 98% мусульмани, з них 90% – шіїти. Проте, шіїзм – це релігійна меншина в ісламському світі – 15% від загального числа віруючих [15]. Концепція «велейят-е факіх» зазнавала критики з боку частини шийтського духовенства і зовсім не сприймалася сунітами, які традиційно розрізняли політичне лідерство та релігійне наставництво.

Після смерті імама Р. Хомейні у 1989 р. Іран вилучив гасло «експорту ісламської революції» з Конституції і зовнішньої політики. Невдача у війні з Іраком (1980–1988 рр.) змусила перейти від експорту революції військовим

шляхом до експорту культурної ісламської революції, а також до підтримки ісламістських груп в різних країнах.

З початку 2000-х рр. шіїтські рухи в арабських країнах за підтримки Ірану суттєво посилили свої політичні позиції і перетворились на впливовий фактор геополітичної ситуації в регіоні Близького і Середнього Сходу. Підтримка Іраном шіїтських меншин і політичних рухів стала його перепусткою до багатьох арабських країн. Так, після повалення режиму С. Хусейна в Іраку в результаті антиіракської кампанії 2003 р. Тегеран зміг поширити тут свою присутність у політичній, економічній, соціокультурній, релігійній сферах та сфері безпеки. Ірак – країна з шіїтською більшістю населення (60% населення) [16], місце розташування важливих шіїтських святинь у Неджефі та Кербелі. У 2006 р. за результатами конкурентних парламентських виборів перший уряд післявоєнного Іраку очолив шіїт Нурі аль-Малікі, пов'язаний з Іраном. Останній першим визнав новий уряд, а президент Ірану М. Ахмадінежад відвідав Ірак, що стало фактом офіційного примирення держав. З Іраном пов'язані більше десятка іракських політичних партій – бригада Бадр (найстаріша проіранська організація Іраку створена у 1982 р. за участі КВІР), армія Махді, Катаіб Хезболла, Асаіб Ахль аль-Хак (або мережа Хазалі), Катаіб Імам Алі, Дава та ін. З 2011 р. після виведення з країни основного контингенту американських військ вакуум впливу заповнюють іранці. У 2018 р. вісім проіранських партій Іраку об'єдналися у блок ФАТХ і здобули 2 місце в парламенті країни (48 місць з 329). Саме цей блок забезпечив голосування в іракському парламенті 5 січня 2020 р. про виведення американських військ з Іраку, чого так домагалися іранці (у країні залишається близько 2500 американських військових, тоді як на момент повалення хусейнівського режиму американський контингент налічував близько 170 тис.) [17]. Бойовики деяких угруповань ФАТХу присягнули на вірність верховному лідеру Ірану А. Хаменеї (Бадр, Катаіб Хезболла, Асаіб Ахль аль-Хак).

Важливим інструментом забезпечення іранського впливу на політичне життя Іраку залишаються шіїтські воєнізовані угруповання (сили народної мобілізації «Хашд аль-Шаабі»), які тепер інтегровані в регулярну іракську армію. Вони були створені і озброєні за прямої участі іранських інструкторів з «Аль-Кудс», для боротьби проти ІДІЛ (2014–2017 рр.) у кількості близько 150 тис. осіб. Так іракська внутрішня безпека виявилася залежною від Тегерана. У подальшому ці підрозділи використовувались для боротьби з іракськими опозиціонерами і брали участь у сутичках і нападах на американських солдат. Очевидна залежність іракської влади від Ірану призвела до масових протестів молоді у 2019 р., коли протестувальники здійснили напад на іранське консульство, 600 з них загинули в результаті сутичок з поліцією. Н. аль-Малікі пішов у відставку з посади прем'єр-міністра, а Іран заявив, що не буде втручатися у парламентські вибори. Однак, Іран зберігає свій вплив в Іраку, оскільки зацікавлений у його контрольованості. Під час телефонної розмови у лютому 2022 р. новообраних

очільників Ірану (президент Е. Раїсі) та Іраку (прем'єр-міністр М. аль-Казімі) було зазначено, що «відносини між Іраком і Ісламською Республікою Іран є привілейованими» [18].

Іран активно присутній в економічній сфері Іраку – здійснюється експорт газу та нафти, інвестиції в інфраструктурні проекти, загальний економічний обмін дорівнює 12 млрд. дол. на рік [19]. Іран активно використовує в Іраку і інструменти «м'якої сили». Провідниками такої, наприклад, слугують прочани – шіїтські святині Іраку щороку відвідують 5–6 млн. іранських віруючих [19]. В Іраку ведеться активна прозелітська діяльність. Так, щороку в Іракському Курдистані Іраном проводиться Конгрес імама аш-Шафії для релігійних діячів, де пропагується шіїтське віровчення і є випадки їхнього переходу в шіїзм. Іранські університети, наприклад Ісламський університет Азад, створюють свої філіали в країнах Близького Сходу, залучають на навчання студентів з інших країн. Так, до початку пандемії ковіду на 2018 р. в філіалах Ісламського університету Азаду навчалось 10 тис. іноземних студентів [20]. Їх приваблює помірна вартість навчання: в іракському приватному університеті воно коштує 5 тис. дол., а в Тебрізькому університеті в Ірані – 1 тис. дол. і вступити можна з меншим рейтинговим балом [21].

Найбільшим зовнішньополітичним успіхом іранського режиму вважається шіїтське угруповання Лівану – Хезболла. Воно було створене за участі іранських військових Корпусу вартових ісламської революції у 1982 р. як відповідь на ізраїльську кампанію проти Лівану, що стала наслідком загострення протистояння бійців Організації визволення Палестини (ОВП) та ізраїльських військових на півдні Лівану. Тегеран скористався незадоволенням місцевих шіїтів і сприяв об'єднанню окремих шіїтських груп в єдину організацію. З самого початку існування Хезболла сприймалася як інструмент ІРІ на Близькому Сході, надихалася іранською ідеологією та формами організації і діяльності. Хезболла фактично привнесла в ісламський повстанський рух культуру мучеництва, притаманну шіїтській ісламській традиції. Для досягнення своїх військово-політичних завдань вона активно використовувала вибухи, скоєні терористами-смертниками у волелюдних місцях, захоплення заручників і одночасно реалізовувала соціальні проекти, орієнтовані на найбільш вразливі верстви населення, здобуваючи їхню прихильність і вербуючи з цього середовища нових бійців. Згодом ця тактика була запозичена і палестинськими радикальними угрупованнями ХАМАС та Ісламський джихад. Навчання бійців Хезболли і їхнє озброєння забезпечувались Іраном. До 2018 р. Хезболла отримувала від іранського режиму 700 млн. дол. на рік фінансової допомоги, зброю, зокрема 130-150 тис. ракет і снарядів, що забезпечувало їй один з найбільших арсеналів в регіоні [19]. Фактично з 1985 р. Хезболла замістила сбою ОВП у боротьбі проти Ізраїлю. У 1992 р. за рекомендацією Тегерана Хезболла вийшла з підпілля, сформувала політичну партію, прийняла участь в парламентських виборах і здобула більше місць ніж будь-яка

політична сила, зберігаючи при цьому свої озброєні підрозділи. У 2005 р. Хезболла перетворилась на домінуючу партію парламенту, що збільшило вплив Ірану на Ліван і регіон Східного Середземномор'я загалом.

З 1990-х рр. Іран підтримує і палестинську радикальну ісламістську організацію ХАМАС, надаючи фінансову підтримку на суму 20-50 млн. дол. на рік (у період 1990-2000 рр.). У 2006 р. ХАМАС взяв участь у виборах до парламенту Палестинської автономії і здобув абсолютну більшість – 76 місць з 132, а Іран надав йому 120 млн. дол. [19]. У 2007 р. ХАМАС захопив контроль у секторі Газа, через що Ізраїль і Єгипет відмовились від співпраці з ним, сектор опинився у важких економічних умовах, чим знову скористався Тегеран, перетворившись у одне з важливих джерел фінансової і військової допомоги, зокрема у період ізраїльської військової операції в Газі (2008–2009 рр., операція «Литий свинець»). Відносини Ірану з ХАМАСом були призупинені з початком війни в Сирії (2011 р.), коли останній виступив на боці опозиції, а Іран підтримав режим Б. Асада і з 2012 р. припинив фінансову допомогу палестинському угрупованню. Проте, у 2017 р. фінансування і політичні контакти відновилися.

Завдяки зв'язкам і підтримці Хезболли та палестинських ісламістських рухів, іранський режим отримав ефективний важіль впливу в регіоні, а тому він зацікавлений у ізраїльсько-палестинському конфлікті. Іран – єдина країна, що не визнає права Ізраїлю на існування, цілеспрямовано бореться з ним (через зміцнення своїх позицій в Сирії, що розглядається як стратегічний плацдарм проти Ізраїлю, допомогу проіранським силам в Іраку, Лівані, на палестинських територіях, інтенсифікацію ядерної програми). Відповідно, в Ізраїлі Іран сприймається як екзистенційна загроза, протидія якій виступає одним з пріоритетів ізраїльської політики. Основними завданнями наразі є витискування іранських і послаблення проіранських збройних формувань з Сирії, позбавлення Ірану можливості створення ядерної зброї.

Події «арабської весни» (2010–2011 рр.), коли уряди багатьох арабських країн зіштовхнулися з масштабними протестами, що призвели до відставки президентів Єгипту і Тунісу, спричинили громадянську війну в Сирії, Лівії і Ємені, посилили позиції ісламістських рухів і партій, створили нові можливості для поширення іранського впливу в регіоні. Верховний лідер ІРІ А. Хаменеї назвав це «ісламським пробудженням» і публично проголосив народне повстання. Іранська політична активність природно виявилася найбільш помітною в країнах, де присутні шіїтські громади – в Байрейні, Саудівській Аравії, Кувейті, Ємені і особливо в Сирії.

Ірансько-сирійський союз формується у 1970-х рр., коли в результаті військового перевороту 1971 р. до влади прийшов Х. Асад, представник меншини алавітів (10-13% населення) [22]. Для зміцнення своєї підтримки алавіти зробили ставку на союз із шіїтами і у 1973 р. духовними лідерами ліванських шіїтів було прийнято фетву, яка визнала алавітів мусульманами-

шіїтами. Конфесійна єдність, а також антиізраїльська позиція і подібність поглядів на палестинську проблему стали основою зближення Сирії та Ірану і перетворення цієї арабської країни на головного стратегічного партнера ІРІ на Близькому Сході. Іран здійснює постачання зброї сирійському режиму, забезпечує підготовку сирійської армії, надає розвідувальну та інформаційну підтримку тощо. Пік військової присутності в Сирії сухопутних військ КВІР припадає на активну фазу громадянської війни (2012–2016 рр.), одночасно вони здійснювали проникнення в сирійську армію та служби безпеки. До сирійської кампанії на боці режиму Б. Асада іранськими «вартовими» активно залучалися і шіїтські бойовики Іраку, Лівану, Афганістану, Пакистану ін. З 2017 р. Іран починає робити ставку не на власну присутність, а на посилення проксі-формувань. Так, іранські радники взяли участь у формуванні Місцевих сил самооборони (чисельність – більше 50 тис. бійців), шіїтських ополчень (близько 8 тис. бійців) і навіть приватних охоронних компаній [23].

Варто зазначити, що з 2017 р. в сирійській політиці Ірану спостерігається зміщення акценту з відвертої військової присутності (частково це пов'язано із великими втратами іранських військових у ході воєнних дій) на суспільно-політичну активність через надання фінансової допомоги (Тегеран витрачає на сирійські проекти до 6 млрд. дол. щорічно), соціальних та освітніх послуг, прямої допомоги сім'ям загиблих «мучеників» [24].

У Сирії Тегеран також активно використовує інструменти «м'якої сили», закріплюючи на перспективу, на постконфліктний період свою присутність в сирійській державній інфраструктурі, системі освіти, охорони здоров'я, там де можливий безпосередній контакт з громадянами і місцевим бізнесом, оминаючи державні структури. Так, за твердженням старшого наукового співробітника Вашингтонського інституту з близькосхідної політики Улі Альріфаї, іранці фактично підпорядкували собі релігійну шіїтську інфраструктуру Сирії і успішно поширюють шіїзм. До 1970-х рр. в Сирії не було шіїтських духовних закладів, а тепер їх нараховується не менше сімдесяти. Тут навчаються шіїти різних країн і частина з них залишаються в Сирії. Навчальні програми цих установ напряму контролюються іранським духовенством. Сам сирійський режим теж сприяє поширенню шіїтського впливу, у 2014 р. Б. Асадом було ухвалено рішення про включення вивчення шіїзму в навчальні програми освітніх установ всіх рівнів. Іранський КВІР ініціював і контролює діяльність молодіжних програм, як скаути імама аль-Махді, скаути аль-Вілайя [24]. З 2018 р. відновив роботу сирійсько-іранський бізнес-форум, який сприяв поширенню іранських проектів, передусім з виробництва електроенергії в багатьох регіонах Сирії. Тегеран підтримує добродійні організації, зокрема, Джихад аль-Біну, яка займається відновленням шкіл і лікарень в провінції Дейр ез-Зор (у 2019 р. було відновлено 16 шкіл і на кожній висів плакат із повідомленням про іранську допомогу у будівництві) і Алеппо [23].

Ареалом, до якого постійно прикута увага іранського режиму є район Перської (в іранській термінології) затоки: 45% її узбережжя належить Ірану, тут зосереджена лівова частка енергетичних ресурсів країн регіону, та шляхи їх транспортування на світовий ринок, що слугує важливим фактором економічного добробуту держав. Утворення Ісламської Республіки Іран і спроби експортувати свою ідеологію в країни Затоки, спираючись на шіїтські меншини цих країн, сформувавши в арабських монархіях ставлення до Ірану як до екзистенційної загрози. Хоча економічні інтереси вимагали від сторін дбати про регіональну стабільність, це не убезпечило від гострого суперництва за регіональне лідерство, в першу чергу між Іраном і Саудівською Аравією (КСА). Основні побоювання Саудівської Аравії спричинені нинішнім розширенням регіонального впливу Ірану через проіранські недержавні формування, як Хезболла в Лівані, хусіти в Ємені, шіїтські угруповання в Іраку, підтримка їх зброєю, інструкторами та фінансами. Офіційна позиція Королівства заперечує наявність неприязні до іранської влади, посиляється на тривалі періоди плідних дипломатичних відносин та економічної співпраці, проте нинішню політику Ірану в регіоні Перської затоки саудівці вважають загрозою для своєї безпеки і вимагають зменшення його присутності у арабських державах як перший крок до деескалації відносин.

Іран намагається використовувати і фактор наявності шіїтської громади (10-15% населення) в Саудівській Аравії, яка компактно проживає у Східній провінції і де Тегеран має підтримку в особі деяких угруповань, на кшталт Організації ісламської революції. Саудівські шіїти налаштовані опозиційно до королівської влади, що вчергове було продемонстровано під час «арабської весни» у 2011 р. коли відбулися виступи шіїтів, але влада вчасно вжила заходів.

Чергове напруження саудівсько-іранських відносин сталося після загибелі у тисняві під час хаджу у 2015 р. багатьох прочан, 460 з яких (за іранськими даними) були іранцями. В результаті, у 2016 р., вперше за 30 років, іранці не взяли участі у хаджі через відсутність домовленості з Ер-Ріядом про гарантії безпеки для іранських віруючих. Конфлікт був поглиблений, коли за рішенням суду Саудівської Аравії у 2016 р. було страчено шіїтського проповідника аятолу Німра Бакіра ан-Німра. Його страта викликала обурення в іранському суспільстві і шіїтських громадах ісламського світу. Події вилилися у дипломатичний конфлікт між сунітськими арабськими державами з одного боку, та шіїтськими громадами й Іраном, з іншого. В результаті, були розірвані дипломатичні відносини між Іраном та Саудівською Аравією. Їхнє відновлення відбулося 10 березня 2023 р. за посередництвом Китаю.

Найбільшу загрозу з боку Ірану для своєї безпеки вбачає Бахейн – єдина країна Аравійського півострова з шіїтською більшістю (70% населення), де влада належить сунітській династії аль-Халіфа [15]. До початку XVIII ст. Бахрейн з невеликими перервами входив до складу Персидської імперії і у

подальшому Іран неодноразово висував претензії на архіпелаг, які були відкинута і байхрейнцями і союзниками. Іран також звинувачує Бахрейн у сприянні присутності в регіоні Затоки США (у Бахреїні розташовано командування 5-го флоту ВМФ США, між країнами підписано угоду про співробітництво у галузі безпеки і економіки 13 вересня 2023 р.) та Ізраїлю (Бахрейн і ОАЕ підписали угоду про нормалізацію відносин з Ізраїлем («Угоди Авраама») 15 вересня 2020 р.).

З 1970-х рр. іранський режим фінансує, вербує, навчає озброює бахреїнські антиурядові шіїтські угруповання (Ісламський фронт звільнення Бахрейну, бригади аль-Аштар, Сарайя аль-Аштар, бахреїнська Хезболла, Катаїб Хезболла ін.). У 2011 р. Іран підтримав виступи шіїтів у Бахреїні, що отримали назву «перлинової революції», і були спричинені їхнім незадоволенням своїм економічним становищем і місцем в політичній системі як бідної і дискримінованої спільноти. Протестувальники вимагали політичних реформ і відставки уряду. Для відновлення порядку Саудівська Аравія і ОАЕ ввели свої війська і допомогли правлячій династії втримати владу. Загострення насилля та міжконфесійного напруження періодично відбувається в Бахреїні і надалі, антиурядовий рух і політична опозиція зберігають активність оскільки причини незадоволення – соціально-економічні диспропорції в суспільстві – не усунені. Лідери шіїтської опозиції були ув'язнені або вислані за кордон, шіїтська опозиційна партія «Аль-Вефак» заборонена. Іранські очільники звинувачують бахреїнську владу у дискримінації шіїтів, а спецслужби продовжують підтримувати бахреїнські радикальні угруповання. У 2016 р. Бахрейн розірвав дипломатичні відносини з ІРІ, але зараз тривають переговори щодо їх відновлення.

Іран втручається і у внутрішні справи Кувейту використовуючи як привід чисельну шіїтську громаду (30% населення) [15]. Приміром, у 2015 р. служба безпеки викрила схованку зі зброєю яку зв'язували з місцевими радикалами, що підтримують звязки з Іраном, у 2016 р. – за звинуваченням у шпигунстві на користь Ірану було засуджено 2 осіб, у 2017 р. – з країни вислали 15 іранських дипломатів і заарештували 12 осіб за антиурядову діяльність [17].

Провідником іранського впливу на Аравійському півострові став єменський рух хуситів. Основу руху склали шіїти-зейдита (45% населення країни), що проживають в провінції Саада на півночі Ємену. Створений племінним шейхом І. аль-Хуті (навчався в Ірані) рух «Правовірна молодь» («Аш-Шабабаль-мумін») мав тісні зв'язки з Іраном, який здійснював постачання зброї, сприяв створенню власного єменського виробництва зброї, координував діяльність хуситів з іншими іранськими «проксі» регіону через Раду джихаду, до складу якої входили представники ліванської Хезболли, іранського аль-Кудс, та власне хуситів [25]. У 2011 р. протести «арабської весни» охопили і Ємен та призвели до повалення влади президента А. Салеха. У 2014 р. хусити захопили столицю – м. Сана. А у 2015 р. коаліція аравійських держав на чолі з Саудівською Аравією

розпочали військову операцію «Рішучий штурм». Тоді Тегеран збільшив свою допомогу і постачання озброєння повстанцям. Завдяки цьому хусити змогли вести тривалий конфлікт і зберегти контроль над захопленими територіями, а Іран отримав плацдарм на Червоному морі для транзиту зброї і додаткові можливості тиску на Саудівську Аравію.

Ще у грудні 2004 р. в інтерв'ю газеті *The Washington Post* король Йорданії Абдалла II вперше вжив термін «шиїтський півмісяць», наголошуючи на зміні балансу сил між сунітами і шиїтами після повалення режиму С. Хусейна в Іраку, який загрожує країнам Близького Сходу. З того часу шиїтський пояс внаслідок експансіоністської політики Ірану суттєво розширився. Він включає Іран, Ірак, Ліван, Сирію, Ємен, райони компактного проживання шиїтів у державах Аравійського півострова, але потенційно може поширитися на Пакистан, Афганістан, країни Центральної Азії, де шиїтське населення знаходиться у полі зору іранської дипломатії.

Водночас Іран проявляє амбіції, що виходять за межі не тільки шиїтського, але й ісламського світу. Ісламська республіка зміцнює політичні, економічні, військові відносини з багатьма державами світу. Активно цей напрямок розвивався при президенті М. Ахмадінежаді, який проголосив «східну політику», що передбачала розвиток відносин з Китаєм, Росією, Індією та іншими державами. Цей курс був підтриманий духовним лідером Ірану А. Хаменеї. З приходом до влади Е. Раїсі (президент Ірану у 2021–2024 рр.) курс на пріоритетні відносини зі Сходом був підтверджений.

Так, з початку ХХІ ст. активно розвиваються відносини Тегерана з Пекіном, але їхня інтенсифікація відбулася у період 2008–2016 рр., коли Іран знаходився під жорсткими санкційними обмеженнями, чим скористалася КНР, зайнявши місце торговельного партнера № 1 для ІРІ. У 2021 р. було підписано так званий «Ірансько-китайський стратегічний пакт» – Угоду про співробітництво на 25 років, що за повідомленнями ЗМІ та офіційних осіб (текст угоди не оприлюднений) передбачає китайські інвестиції в іранські інфраструктурні, промислові, нафтохімічні галузі економіки та соціальні об'єкти в обсязі 400 млрд. дол. в обмін на постачання іранської нафти з суттєвим дисконтом (за попередніми оцінками до 30%) [26]. Передбачено також зміцнення воєнного, розвідувального та антитерористичного співробітництва. Ця угода суттєво змінює регіональний і глобальний ландшафт. Вона зміцнює позиції Ірану в переговорах по ядерній угоді оскільки компенсує наслідки санкційного тиску і фактично виводить Іран з ізоляції адже надає можливість постійних поставок нафти, хоча і з суттєвою знижкою. Китай перетворюється на економічну і стратегічну опору Ірану в протистоянні з Заходом. Без сумніву, це має свою ціну, оскільки угода втягує Іран у фарватер китайської політики, відкриває ринок для китайських товарів, і трактується частиною іранців як «продаж країни».

За останні 10 років суттєво розширилися відносини Ірану з Росією, вони охоплюють військово-політичну та економічну сфери. Країни узгоджують свої позиції щодо ситуації на Кавказі, координують дії в Сирії (Іран бере участь у сирійському конфлікті на боці Б. Асада з 2013 р., росія – з 2015 р.). Західні ЗМІ повідомляли про переговори щодо постачання Росією Ірану винищувачів Су-35 та протиракетних комплексів С-400 на загальну суму 10 млрд. дол. За російською ліцензією з 2000 р. Іран здійснює виробництво протитанкових ракет «Конкурс», іранська армія має на озброєнні російські танки, літаки, системи ППО, підводні човни [27]. Росія здійснює технологічну підтримку ядерної діяльності Ірану (РФ побудувала 1-й енергоблок першої в Ірані АЕС – Бушерської, планується будівництво 2-го і 3-го енергоблоків). Російські компанії у 2021 р. отримали найбільшу частку у розробці нового гігантського газового родовища Чалус в Ірані. У січні 2022 р. під час візиту президента Ірану Е. Раїсі до Москви він запропонував «оновлений план» довгострокової угоди про стратегічне співробітництво на 20 років (деталі плану не розголошуються).

Зближення між ІРІ, КНР та РФ тільки посилилося після повномасштабного вторгнення Росії в Україну, набула очевидних контурів вісь Іран–Китай–Росія. Ці держави зміцнюють військове і економічне співробітництво, здійснюють розрахунки в національних валютах, з 2019 р. регулярно проводять спільні військово-морські навчання. Китай і Росія допомагають Ірану з виробництвом балістичних ракет і дронів, якими Росія атакує українські міста [28].

Заради реалізації експансіоністських амбіцій іранська влада пожертвувала конструктивними відносинами з Україною. Свого часу ІРІ однією з перших визнала незалежність нашої держави (25 грудня 1991 р.) і встановила дипломатичні відносини. Провідними галузями співробітництва були літакобудування, машинобудування, сільське господарство. У 2021 р. Україна експортувала в Іран продукції на 625 млн. дол. (зернові, жири та олії) і купувала в Ірані продукції на 99 млн. грн (переважно пластмаси, плоди та горіхи) [29]. Проте, після початку російського вторгнення в Україну 24 лютого 2022 р., попри заяви іранських офіційних осіб, що ісламська республіка виступає проти війни, оцінка цієї агресії була сформульована в традиційних іранських ідеологічних наративах. Духовний лідер Ірану аятола А. Хаменеї заявив, що Іран виступає за припинення війни і назвав Україну «жертвою політики США» [30]. А з вересня 2022 р. російський агресор розпочав масове використання іранських дронів «Шахед» для ударів по українській цивільній інфраструктурі. І попри заперечення іранської сторони щодо надання військових дронів РФ, 13 вересня 2022 р. такий дрон іранського виробництва був збитий силами ЗСУ і їх постачання було доведено. 5 листопада 2022 р. МЗС Ірану визнало факт постачання дронів в Росію. Чим же власне обумовлена іранська позиція стосовно російсько-української війни? На думку співробітника йорданського Головного розвідувального управління генерала О. Альрадада, Іран використовує українсько-російську війну для заявки про себе як про партнера

чи філіал «нового світового порядку» поряд із Китаєм і Росією. Це послання адресоване Заходу і зображує Іран як державу, що здатна відігравати вирішальну роль в регіональних і міжнародних конфліктах [31].

Використання іранських безпілотників у війні Росії проти України посилило занепокоєння у країнах Близького Сходу. Тут вже були прецеденти обмеженого застосування безпілотників для атак на інфраструктуру країн регіону. Так, у 2019 р. нафтові об'єкти саудівської компанії Aramco зазнали ударів з використанням ракети та безпілотника. Масштабні руйнування виробництва й сировинних запасів компанії призвели до призупинення переробки понад 5% світового щоденного видобутку нафти й миттєвого загострення безпекового становища в регіоні Близького Сходу і в усьому світі. Відповідальність взяли на себе хусити, але невдовзі утворився широкий консенсус (США, КСА, Німеччина, Велика Британія, Франція, ін.), що жоден регіональний актор, крім Ірану не здатний здійснити операцію такого масштабу. Хоча переконливих доказів причетності Ірану наведено не було, але тепер очевидно, що іранські дрони виявили таку ж ефективність при ударах по українським об'єктам. Враховуючи доступність такої зброї (вартість дрону становить близько 20 тис. дол.) і можливості її постачання союзним Ірану ополченням, стабільність і безпека регіону стає більш вразливою. Арабські військові вже активно вивчають українській досвід і технології успішної протидії атакам дронів, розробляються програми по боротьбі з дронами і з іранською програмою їхнього виробництва.

Війна Росії проти України змусила скоротити російську присутність у Сирії. Режим Б. Асада змушений більше спиратися на Іран у боротьбі з силами опозиції. Саме цим можна пояснити перший за 3 роки візит президента Сирії до Тегерана 8 травня 2022 р., який у регіоні розцінили як ознаку посилення союзу між Тегераном та Дамаском.

Необхідно зауважити, що посилення регіональних позицій Ірану, яке є очевидним, відбувається за рахунок іранського населення, рівень життя якого постійно знижується. Кількість населення, що перебуває за національною межею бідності становить 35%. Державний борг сягнув 33% ВВП, а інфляція – 58% – найвищий показник з часів Другої світової війни. Серед молоді безробіття досягло 40%, кожний третій іранець прагне емігрувати. Наприклад, у період з березня 2019 р. по березень 2020 р. з країни виїхало 250 тис. медсестер. А. Хаменеї прирівняв спроби сприяння до еміграції до державної зради [32].

Поточна ситуація на Близькому Сході визначається тим, що Іран не тільки зміцнив свої регіональні позиції, а й розширив сфери своєї присутності і залученості у регіональні процеси. Іран прагне посилити свою військово-політичну й ідеологічну присутність, перед усім в країнах з шіїтським населенням. Іранський фактор присутній у американсько-арабських, американсько-ізраїльських, ізраїльсько-палестинських відносинах, впливає на

ситуацію в Сирії, Іраку, Лівані, Ємені, Афганістані, в районах проживання курдів, у Перській затоці. І це відбувається на фоні скорочення присутності США (виведення американського контингенту з Афганістану, завершення бойової місії в Іраку). Західні експерти, як співробітник факультету оборонних студій Кінгз Коледж (Лондон) Е. Карагіанніс, змушені констатувати що «Іран тепер більш впевнена в собі країна, ніж та, якою вона була кілька років тому. Попри низькі ціни на нафту і міжнародні санкції Іран перетворюється на регіональну силу, яка вже впливає на низку країн» [33].

Завдяки посиленню свого впливу на Близькому Сході Іран збільшив свою геополітичну вагу, але держави, що знаходяться під впливом Ірану, позбавлені внутрішньої стабільності, зазнають соціального і економічного занепаду.

Вважаємо, що міжнародне співтовариство має активно долучатися і розширювати гуманітарну співпрацю з країнами «шиїтського напівмісяця» щоб послабити залежність і вплив на місцеві суспільства Ірану та його ідеології. Аналіз зовнішньополітичної діяльності Ірану залишається актуальним для забезпечення безпеки української держави і потребує подальшого дослідження.

Список використаних джерел та літератури

1. Moniquet C., Dombret D. Is Iranian Shiite expansionism a threat to the Arab countries? 8 July 2009. URL: http://www.esisc.org/publications/analyses/is-iranian-shiite-expansionism-a-threat-to-the-arab-countries#_ftn3
2. Швед В.О. Рада співробітництва арабських держав Перської затоки: історичний розвиток у контексті сучасної катарської кризи. *Проблеми всесвітньої історії*. 2018. № 1(5). С. 167–182.
3. Швед В.О. «Арабська весна» у контексті сучасного трансформаційного процесу на Близькому і Середньому Сході. *Проблеми всесвітньої історії*. 2016. № 1. С. 109–122.
4. Коппель О.А. Зовнішні фактори еволюції близькосхідної регіональної підсистеми міжнародних відносин. *Політикус: наук. журнал*. 2018. № 3. С. 58–65.
5. Завада Я.І. Іранська ядерна програма в контексті світової та регіональної безпеки: дис. ... д-р. філос.: 052. Львів, 2020. 248 с.
6. Завада Я. Розвиток двосторонніх відносин Сирії та Ірану у XX – XXI столітті. *Історико-політичні проблеми сучасного світу*. 2021. (44). С. 17–22.
7. Бондаренко В.Д. Сучасна Ісламська Республіка Іран як осередок ескалації регіональної небезпеки на Близькому Сході. *Політикус: наук. журнал*. 2022. Випуск 5. С. 105–110.
8. Hunter S. T. Arab-Iranian Relations: Dynamics of Conflict and Accommodation. London; N.Y. by Rowman & Littlefield International Ltd, 2019. 320 p.
9. Hiro D. Cold War in the Islamic world: Saudi Arabia, Iran and the struggle for supremacy. London: Hurst, 2020. 432 p.
10. Iran Military Strength 2024. Global Firepower. URL: <https://www.globalfirepower.com/countries-listing.php>
11. Elleman M. Iran's Ballistic Missile Program. January 13, 2021. URL: <https://iranprimer.usip.org/resource/irans-ballistic-missile-program>
12. Nada G. Raisi's First Moves on Foreign Policy. October 3, 2021. URL: <https://iranprimer.usip.org/blog/2021/sep/22/raisi%E2%80%99s-first-steps-foreign-policy>
13. Iran: U.S. and Israeli Threats & Options. January 26, 2023. URL: <https://iranprimer.usip.org/blog/2023/jan/26/iran-us-and-israeli-threats-options>
14. Iran (Islamic Republic of) 1979 (rev. 1989). URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Iran_1989#s386

15. The Sunni-Shia Divide. *Council and Foreign relations*. URL: <https://www.cfr.org/sunni-shia-divide/#/>
16. 2019 Report on International Religious Freedom: Iraq. URL: <https://www.state.gov/reports/2019-report-on-international-religious-freedom/iraq/>
17. Hanna A., Nada G. Iran's Roster of Influence Abroad. March 24, 2020. URL: <https://www.wilsoncenter.org/article/irans-roster-political-influence-abroad-0>
18. Al-Kadhimi qualifie de privilégiés les liens Iran-Irak. *Taghrib news*. February 06, 2022. URL: <http://www.taghribnews.com/fr/news/537470/al-kadhimi-qualifie-de-privil%C3%A9gi%C3%A9s-les-liens-iran-irak>
19. Buzat A. Iran's Iraq policy, from 2003 to the present day. April 15, 2022. URL: <https://cfri-irak.com/en/article/irans-iraq-policy-from-2003-to-the-present-day-2022-04-27>
20. IAU plans to establish universities in Iraq, Syria. January 20, 2018. URL: <https://www.tehrantimes.com/news/420496/IAU-plans-to-establish-universities-in-Iraq-Syria>
21. Jaff N. Tracking Iranian Soft Power Influence in the KRI. August 11, 2023. URL: <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/tracking-iranian-soft-power-influence-kri>
22. Country Guidance: Syria. EASO. September 2020. URL: <https://euaa.europa.eu/country-guidance-syria/2114-alawites>
23. Saban N. Factbox: Iranian influence and presence in Syria. November 5, 2020. URL: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/menasource/factbox-iranian-influence-and-presence-in-syria/>
24. Alrifai O. A., Jahanbani N., Khalaji M. Iran's Long Game in Syria. March 29, 2021. URL: <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/irans-long-game-syria>
25. Houthis and Iran: A War Time Alliance March 22, 2023. URL: <https://www.ispionline.it/en/publication/houthis-and-iran-a-war-time-alliance-121951>
26. Rashid Y. The Latest Status of the 25-Year Comprehensive Cooperation Agreement Between Iran and China. April 18, 2022. URL: <https://iramcenter.org/en/the-latest-status-of-the-25-year-comprehensive-cooperation-agreement-between-iran-and-china-737>
27. Alam S. The Changing Paradigm of Iranian Foreign Policy Under Khatami. URL: https://ciaotest.cc.columbia.edu/olj/sa/sa_dec00als01.html
28. Рій Г. Чи можуть Москва, Тегеран та Пекін стати союзниками. 13 червня 2023. URL: <https://forbes.ua/svit/soyuz-kitay-iran-rosiya-12062023-14146>
29. Ерман Г. Іран та Україна. Як 30 років відносин перетворились на смерті і брехню. 4 листопада 2022. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-63493053>
30. Iran support sending the war in Ukraine US root of Ukraine crisis. March 1, 2022. URL: <https://english.khamenei.ir/news/8879/Iran-supports-ending-the-war-in-Ukraine-US-root-of-Ukraine-crisis>
31. Alradad O. The Regional Impact of Iran's Drones in Ukraine. December 7, 2022. URL: <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/regional-impact-irans-drones-ukraine>
32. Chamlou N. Can President Ebrahim Raisi turn Iran's economic Titanic around? February 1, 2022. *Atlantic Council*. URL: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/iransource/can-president-ebrahim-raisi-turn-irans-economic-titanic-around/>
33. Карагіанніс Е. Перетворення Ірану на регіональну силу: зростання шіїтського впливу і його межі. *NATO Review*. February 24, 2016. URL: <https://www.nato.int/docu/review/uk/articles/2016/02/24/peretvorennya-ranu-na-regonal-nu-siluzrostannya-shits-kogo-vplivu-jogo-meyo/index.html>

References

1. Moniquet C., Dombret D. (2009, 8 July). Is Iranian Shiite expansionism a threat to the Arab countries? [Online]. Available from: http://www.esisc.org/publications/analyses/is-iranian-shiite-expansionism-a-threat-to-the-arab-countries#_ftn3 [In English].
2. Shved, V.O. (2018). Rada spivrobotnytstva arabs'kykh derzhav Pers'koyi zatoky: istorychnyy rozvytok ukonteksti suchasnoyi katars'koyi kryzy. *Problemy vsesvith'oyi istoriyi*, 1(5), pp. 167–182. [In Ukrainian].
3. Shved, V.O. (2016). “Arabs'ka vesna” u konteksti suchasnoho transformatsynoho protsesu na Blyz'komu i Seredn'omu Skhodi. *Problemy vsesvith'oyi istoriyi*, 1, pp. 109–122. [In Ukrainian].
4. Koppel', O.A. (2018). Zovnishni faktory evolyutsiyi blyz'koskhidnoyi rehional'noyi pidsystemy mizhnarodnykh vidnosyn. *Politykus: nauk. zhurnal*, 3, pp. 58–65. [In Ukrainian].
5. Zavada, Ya.I. (2020). Irans'ka yaderna prohrama v konteksti svitovoyi ta rehional'noyi bezpeky: dys. ... d-r. filos.: 052. L'viv. [In Ukrainian].
6. Zavada, Ya. (2021). Rozvytok dvostoronnikh vidnosyn Syriyi ta Iranu u XX – XXI stolitti. *Istoryko-politychni problemy suchasnoho svitu*, 44, pp. 17–22. [In Ukrainian].
7. Bondarenko, V.D. (2022). Suchasna Islams'ka Respublika Iran yak oseredok eskalatsiyi rehional'noyi nebezpeky na Blyz'komu Skhodi. *Politykus: nauk. zhurnal*, 5, pp. 105–110. [In Ukrainian].
8. Hunter, S. T. (2019). *Arab-Iranian Relations: Dynamics of Conflict and Accommodation*. London; N.Y. by Rowman & Littlefield International Ltd. [In English].
9. Hiro, D. (2020). *Cold War in the Islamic world: Saudi Arabia, Iran and the struggle for supremacy*. London: Hurst. [In English].
10. Iran Military Strength 2024. Global Firepower. [Online]. Available from: <https://www.globalfirepower.com/countries-listing.php> [In English].
11. Elleman, M. (2021, January 13). Iran's Ballistic Missile Program. [Online]. Available from: <https://iranprimer.usip.org/resource/irans-ballistic-missile-program> [In English].
12. Nada, G. (2021, October 3). Raisi's First Moves on Foreign Policy. [Online]. Available from: <https://iranprimer.usip.org/blog/2021/sep/22/raisi%E2%80%99s-first-steps-foreign-policy> [In English].
13. Iran: U.S. and Israeli Threats & Options. (2023, January 26). [Online]. Available from: <https://iranprimer.usip.org/blog/2023/jan/26/iran-us-and-israeli-threats-options> [In English].
14. Iran (Islamic Republic of) 1979 (rev. 1989). [Online]. Available from: https://www.constituteproject.org/constitution/Iran_1989#s386 [In English].
15. The Sunni-Shia Divide. *Council and Foreign relations*. [Online]. Available from: <https://www.cfr.org/sunni-shia-divide/#/> [In English].
16. 2019 Report on International Religious Freedom: Iraq. [Online]. Available from: <https://www.state.gov/reports/2019-report-on-international-religious-freedom/iraq/> [In English].
17. Hanna, A., Nada, G. (2020, March 24). Iran's Roster of Influence Abroad. [Online]. Available from: <https://www.wilsoncenter.org/article/irans-roster-political-influence-abroad-0> [In English].
18. Al-Kadhimi qualifie de privilégies les liens Iran-Irak. *Taghrib news*. (2022, February 06). [Online]. Available from: <http://www.taghribnews.com/fr/news/537470/al-kadhimi-qualifie-de-privil%C3%A9gi%C3%A9s-les-liens-iran-irak> [In English].
19. Buzat, A. (2022, April 15). Iran's Iraq policy, from 2003 to the present day. [Online]. Available from: <https://cfri-irak.com/en/article/irans-iraq-policy-from-2003-to-the-present-day-2022-04-27> [In English].
20. IAU plans to establish universities in Iraq, Syria. (2018, January 20). [Online]. Available from: <https://www.tehrantimes.com/news/420496/IAU-plans-to-establish-universities-in-Iraq-Syria> [In English].
21. Jaff, N. (2023, August 11). Tracking Iranian Soft Power Influence in the KRI. [Online]. Available from: <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/tracking-iranian-soft-power-influence-kri> [In English].

22. Country Guidance: Syria. EASO. September 2020. [Online]. Available from: <https://euaa.europa.eu/country-guidance-syria/2114-alawites> [In English].
23. Saban, N. (2020, November 5). Factbox: Iranian influence and presence in Syria. [Online]. Available from: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/menasource/factbox-iranian-influence-and-presence-in-syria/> [In English].
24. Alrifa, O. A., Jahanbani, N., Khalaji, M. (2021, March 29). Iran's Long Game in Syria. [Online]. Available from: <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/irans-long-game-syria> [In English].
25. Houthis and Iran: A War Time Alliance (2023, March 22). [Online]. Available from: <https://www.ispionline.it/en/publication/houthis-and-iran-a-war-time-alliance-121951> [In English].
26. Rashid, Y. (2022, April 18). The Latest Status of the 25-Year Comprehensive Cooperation Agreement Between Iran and China. [Online]. Available from: <https://iramcenter.org/en/the-latest-status-of-the-25-year-comprehensive-cooperation-agreement-between-iran-and-china-737> [In English].
27. Alam, S. The Changing Paradigm of Iranian Foreign Policy Under Khatami. [Online]. Available from: https://ciaotest.cc.columbia.edu/olj/sa/sa_dec00als01.html [In English].
28. Riy, H. (2023, 13 chervnya). Chy mozhut' Moskva, Teheran ta Pekin staty soyuznykamy. *Forbes*. <https://forbes.ua/svit/soyuz-kitay-iran-rosiya-12062023-14146> [In English].
29. Erman, H. (2022, 4 lystopada). Iran ta Ukrayina. Yak 30 rokiv vidnosyn peretvorylys' na smerti i brekhnyu. *BBC*. [Online]. Available from: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-63493053> [In Ukrainian].
30. Iran support sending the war in Ukraine US root of Ukraine crisis. (2022, March 1). [Online]. Available from: <https://english.khamenei.ir/news/8879/Iran-supports-ending-the-war-in-Ukraine-US-root-of-Ukraine-crisis> [In English].
31. Alradad, O. (2022, December 7). The Regional Impact of Iran's Drones in Ukraine. [Online]. Available from: <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/regional-impact-irans-drones-ukraine> [In English].
32. Chamlou, N. (2022, February 1). Can President Ebrahim Raisi turn Iran's economic Titanic around? *Atlantic Council*. [Online]. Available from: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/iransource/can-president-ebrahim-raisi-turn-irans-economic-titanic-around/> [In English].
33. Karahiannis, E. (2016, February 24). Peretvorenniya Iranu na rehional'nu sylu: zrostannya shyyit-s'koho vplyvu i yoho mezhi. *NATO Review*. [Online]. Available from: <https://www.nato.int/docu/review/uk/articles/2016/02/24/peretvorenniya-ranu-na-regional-nu-siluzrostannya-shits-kogo-vplyvu-jogo-meyo/index.html> [In Ukrainian].

Prorochenko N., Okhrimenko M. Iran's Foreign Policy in the XXI Century: Strengthening of Expansionist Tendencies.

The study comprises an analysis of the foreign policy of the Islamic Republic of Iran in the twenty-first century. The particular attention is paid to the economic, military and political potential of Iran, the impact of Shiite ideological doctrine on Iranian foreign policy. The article describes the instruments of Iran's control and influence on the states of the Middle East region (Iraq, Syria, Lebanon, Bahrain, Saudi Arabia, Kuwait, Yemen) and political Islamist groups (Iraqi Badr, Qaeda Hezbollah, Hashd al-Shaabi, Lebanese Hezbollah, Palestinian Hamas and Islamic Jihad, Yemeni Houthis, etc.) The study provides the analysis of the effectiveness of Iran's use of "soft power" methods to spread its influence in Muslim countries. The destabilising role of Iran in the Middle East during the events of the "Arab Spring" was noted.

The article presents a profound analysis of the intensification of Iran's relations with China and Russia, which have reached the level of strategic partnership as well as intensified it after Russia's

full-scale invasion of Ukraine, when the Iran-China-Russia axis took on obvious contours. For the purpose of pursuing its expansionist ambitions, the Iranian authorities have sacrificed constructive relations with Ukraine by providing open military assistance to Russia - the use of Iranian weapons (such as Shahed kamikaze drones) is a proven fact. The Iranian regime's involvement in supporting Russia's criminal war against Ukraine has resulted in the severance of diplomatic relations between Ukraine and the IRI and the deterioration of Iran's image in the international arena.

It has been determined that due to the strengthening of its influence in the Middle East, Iran has enhanced its geopolitical weight, but the states under Iranian influence are deprived of internal stability and are experiencing social and economic decline.

Keywords: *Iran, Iranian foreign policy, Shiite political groups, Middle East.*